

VAKKENINTEGRATIE

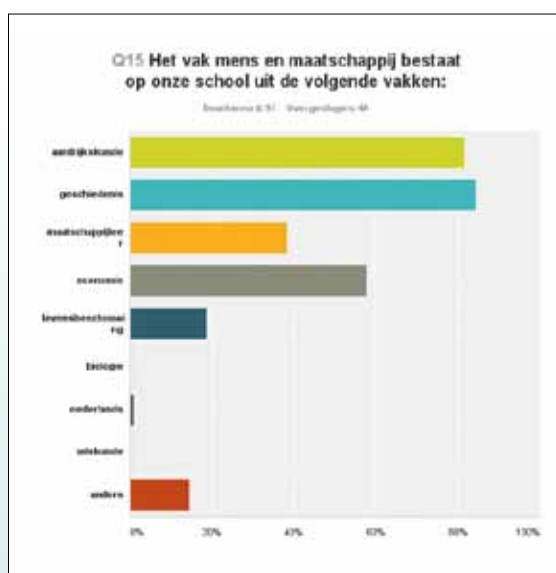
Het leergebied mens en maatschappij

Hoewel al sinds 2006 de mogelijkheid bestaat voor scholen om hun onderwijs te organiseren in leergebieden, is nog maar weinig bekend over de redenen voor en de effecten van de invoering van het leergebied mens en maatschappij in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Waarom kiest de ene school wel en de andere juist niet voor een leergebied? Wat zijn de ervaringen van docenten die lesgeven in het leergebied? Willen docenten dat het leergebied blijft bestaan, of liever niet?

Gerhard van der Pot is docent aardrijkskunde aan de Hogeschool Utrecht en onderzoeker bij het lectoraat didactiek van de maatschappijvakken.

Arie Wilschut is lector didactiek van de maatschappijvakken bij het Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam.

Het lectoraat didactiek van de maatschappijvakken van de Hogeschool van Amsterdam heeft – in samenwerking met de Hogeschool Utrecht – onderzoek gedaan onder docenten die lesgeven in het leergebied. Via een uitgebreide vragenlijst is het leergebied mens en maatschappij onderzocht. Onderwerpen waren kerndoelen, docenten, leerlingen en gebruikte lesmethoden. In de drie maanden waarin de enquête online heeft gestaan hebben 137 docenten de enquête, geheel of gedeeltelijk, ingevuld. Deze docenten zijn werkzaam op 113 verschillende scholen.

VARIANTEN VAN LEERGEBIEDEN

De maatschappijvakken aardrijkskunde en geschiedenis komen verreweg het meest voor in het leergebied mens en maatschappij, regelmatig aangevuld met maatschappijleer, economie en soms vakken als levensbeschouwing en Nederlands. Dat het leergebied mens en maatschappij het meest voorkomt op het vmbo was al bekend, maar een onderscheid naar niveau was nog niet gemaakt. Gegevens uit dit

onderzoek laten zien dat mens en maatschappij in het vmbo het meest voorkomt in de vmbo-onderbouw (leerjaar 1 en 2) op de niveaus BB en BK. Op hogere niveaus, en vooral op havo en vwo, komt het leergebied mens en maatschappij sporadisch voor. In de lessentabel zijn eveneens verschillende varianten zichtbaar. Tussen het aantal gegeven lessen per leerjaar en lengte van de lessen bestaan grote verschillen tussen scholen onderling. Het is opmerkelijk dat het mogelijk is dat in leerjaar 1 een leerling op school X slechts 45 minuten per week les krijgt in mens en maatschappij, terwijl een leerling op school Y voor mens en maatschappij drie lessen van 75 minuten op het rooster heeft staan.

REDENEN VOOR INVOERING

In de onderwijswet van 2006 staat dat scholen in het voortgezet onderwijs meer samenhang in het aangeboden onderwijs moeten aanbrengen. Behalve deze verplichting is er ook beleidsruimte gecreëerd om schooleigen keuzes te maken in de manier waarop samenhang bereikt wordt. Eén manier om tot meer samenhang in het curriculum te komen is werken in leergebieden. Op de vraag of door integratie van de maatschappijvakken het geven van samenhangend onderwijs is vergemakkelijkt, reageert ruim de helft van de docenten positief. Of er daadwerkelijk meer samenhangend onderwijs gegeven wordt, blijft echter de vraag. Commentaren van docenten op dit punt zijn kritisch. 'De samenhang is vergezocht en komt gekunsteld over.' Enkele docenten zijn van mening dat leerlingen door mens en maatschappij niet duidelijk voor ogen hebben wat ze aan het doen zijn, waardoor kennis heel fragmentarisch wordt aangebracht. Kinderen die op de basisschool wel afzonderlijke maatschappijvakken hebben gehad, vinden mens en maatschappij lastig om te leren en zien de verbanden niet. ►

IN DE PRAKTIJK

De versnippering van het onderwijsaanbod verminderen, is de meest voorkomende reden geweest voor scholen om tot invoering van het leergebied over te gaan. Daarnaast speelt specifiek op de niveaus BB en BK het pedagogische aspect een belangrijke rol: meer contacturen per docent per klas. Van de docenten is 62% van mening dat het voor de leerlingen beter is als er minder verschillende docenten per klas zijn. Als mogelijk nadeel wordt genoemd dat het voor pubers ook saai en beklemmend kan zijn om van dezelfde docent veel uren per week les te krijgen.

RESPONDENTEN

Docenten is gevraagd aan te geven hoe lang zij lesgeven in het voortgezet onderwijs en in het bijzonder hoe lang zij lesgeven in het leergebied mens en maatschappij. Van de respondenten werkt ruim de helft vijf jaar of minder in het voortgezet onderwijs en heeft twee derde minder dan vier jaar ervaring in lesgeven in het leergebied mens en maatschappij. Gezien de leeftijdsverdeling van leraren in het voortgezet onderwijs – met een oververtegenwoordiging in de leeftijdsgroep 45-60 jaar – is de groep respondenten dus niet representatief geweest. Van de 103 docenten die de vraag naar opleiding en opleidingsniveau hebben beantwoord, gaven 48 aan dat zij een geschiedenisopleiding hebben afgerond en 32 een aardrijkskundeopleiding. Op het totaal van 103 docenten heeft driekwart een tweedegraads opleiding afgerond en één kwart

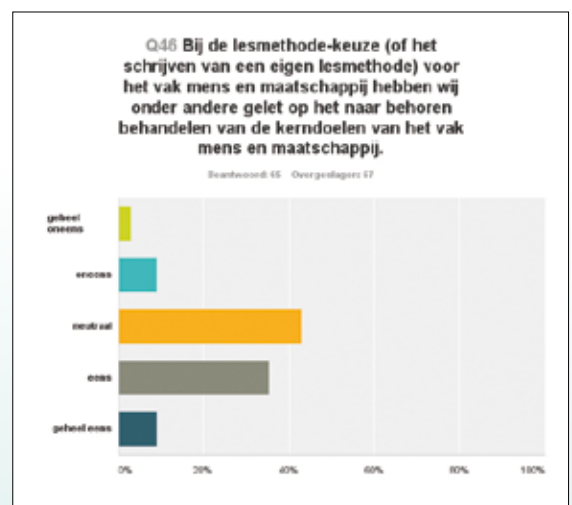
'DOCENTEN WETEN WEL DAT ER KERNDOELEN ZIJN VOOR MENS EN MAATSCHAPPIJ, MAAR PARAAT HEBBEN ZIJ DE KERNDOELEN NIET'

een eerstegraads. Hoewel er geen opleidingen of expliciete bevoegdheid voor het leergebied mens en maatschappij bestaan, vindt het merendeel van de docenten (63%) dat zij bekwaam zijn om les te geven in het leergebied. Over de vraag of huidige docenten verplicht een opleiding moeten volgen waar een certificering voor mens en maatschappij aan verbonden is, zijn de meningen sterk verdeeld. Voor toekomstige docenten vindt 51% een opleiding tot mens-en-maatschappijdocent een goed idee. Over een verplichte nascholing voor huidige docenten in vakken waar men niet in is opgeleid is 61% het eens. Er zijn echter docenten die zich afvragen of het wenselijk is dat vakspecialisten inhouden doceren waarin zij niet zijn opgeleid. Behoeft aan vakinhoudelijke bijscholing is er bij 25 docenten. Op de vraag of doceren in leergebieden leuker is

dan doceren in het vak waarvoor men is opgeleid, geeft slechts 15% van de docenten een positief antwoord. Hier is dus duidelijk sprake van 'eigen vak eerst'.

KERNDOELEN

Het aantal kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is in 2006 teruggebracht van 115 naar 58. Reduceren van het aantal kerndoelen en veralgemeniseren ervan moest bijdragen aan een overzichtelijker curriculum met minder verschillende vakken en minder versplintering van vakinhouden. Eén set globaal geformuleerde kerndoelen zou moeten leiden tot ruimte voor scholen om 'arrangementen op maat' te bieden. Docenten weten wel dat er kerndoelen zijn voor mens en maatschappij, maar paraat hebben zij de kerndoelen niet. De leerboeken lijken leidend te zijn in het naar behoren behandelen van de kerndoelen. Opvallend is dat meer dan de helft van de docenten de vraag over kerndoelen in de leerboeken heeft overgeslagen en dat meer dan 40% van degenen die de vraag hebben beantwoord kiezen voor 'neutraal'. Maakt het de docenten niets uit, hebben zij geen idee?

LESMETHODEN

Van de respondenten gebruikt 80% een mens-en-maatschappijlesmethode. Bij de overige 20% worden afwisselend aardrijkskunde- en geschiedenislesmethoden gebruikt, of eigen materiaal (33%), of men werkt projectmatig zonder lesmethoden (27%). Bij de keuze van de lesmethode is gelet op de integratie en samenhang van de verschillende maatschappijvakken en is specifiek gelet op de onderwerpen en vakinhouden van de verschillende traditionele schoolvakken aardrijkskunde, geschiedenis, economie en/of maatschappijleer. Hoewel bij de keuze voor een lesmethode gelet is op samenhang, zijn de meningen verdeeld of de les-

methode daadwerkelijk voorziet in samenhangend onderwijs.

Enkele docenten hebben gebruikgemaakt van de mogelijkheid hun antwoorden toe te lichten. Zij geven aan dat de methode wel ‘erg oppervlakkig’ is, ‘onoverzichtelijk’, ‘van de hak op de tak springt’ en de leerlingen als het ware ‘kennis wordt ontnomen’. ‘Grieken en Egyptenaren worden niet besproken, maar wel Annie M.G. Schmidt.’ Over de aangeboden leerstof in verschillende lesmethoden werden voorts opmerkingen geplaatst als ‘slappe thee, uitgeklede vakken en diepgang is onmogelijk’. Waar het leergebied mens en maatschappij mede is ingesteld om gefragmenteerd en versnipperd onderwijs tegen te gaan, lijkt het erop dat de uitgevers juist versnippering van vakinhouden in de lesmethoden hebben aangebracht. ‘De meest vreemde verbanden worden gelegd tussen onderwerpen om maar een hoofdstuk te kunnen maken. Inhoudelijk geen diepgang, de vakken zijn uitgekleed. De methodes voor het vak/leergebied mens en maatschappij zijn geen van alle goed.’ Ondanks de negatieve commentaren reageert slechts 17% van de respondenten met ‘ja’ op de vraag of men wil overstappen naar vakspecifieke lesboeken omdat de gebruikte methode mens en maatschappij vakinhoudelijk niet voldoet. De docenten BB en BK zijn niet van plan de mens-en-maatschappijlesmethode in te wisselen voor vakspecifieke lesboeken. Vanaf de niveaus mavo en havo en hoger is men veel meer geneigd dat om vakinhoudelijke redenen te doen. De eerstegraads docenten zijn wat dat aangaat duidelijk: vakspecifieke lesboeken hebben hun voorkeur. Dat een overweging om over te stappen niet vaak aan de orde is, kan het gevolg zijn

van meerjarige contractuele verplichtingen met de uitgever van de methode. Los van deze mogelijkheid kan het ook eenvoudiger: er zijn geen betere alternatieven voorhanden.

OPBRENGSTEN

Een belangrijk aandachtsgebied in dit onderzoek betreft ontwikkelingen bij de leerlingen. Hoe is het gesteld met de vakkennis en vakspecifieke vaardigheden van de maatschappijvakken bij leerlingen die les hebben gekregen in het leergebied mens en maatschappij? Docenten die daar zicht op denken te hebben, vinden dat zowel in de onderbouw als in de bovenbouw de leerlingen achteruitgang vertonen in vakkennis en vakspecifieke vaardigheden. Of de genoten onderwijstijd in deze een bepalende factor is, valt op basis van de verzamelde gegevens niet te concluderen.

Organisatorische en pedagogische voordelen ten spijt, docenten vinden dat leerlingen niet beter, maar ook niet slechter presteren in vergelijking met de situatie met afzonderlijk gegeven maatschappijvakken. Veel docenten kozen voor het antwoord ‘neutraal’ op de vraag naar de prestaties van de leerlingen. Dit kan te maken hebben met het feit dat veel respondenten nog niet lang in het onderwijs werkzaam zijn en geen vergelijkingsmateriaal hebben.

Over de vakbeleving van de leerlingen zijn de docenten van mening dat mens en maatschappij niet aantoonbaar als leuker of nuttiger door leerlingen wordt ervaren.

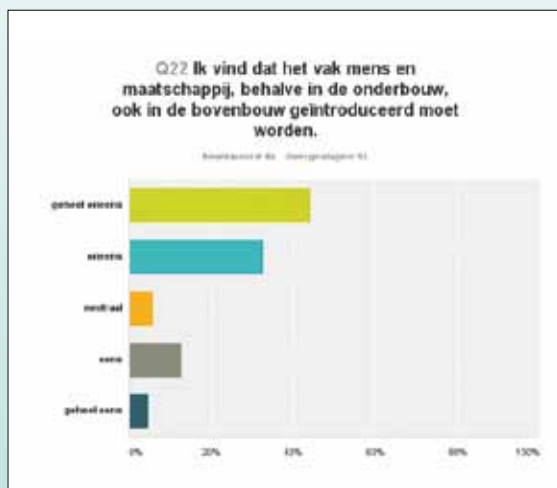
In een uitgebreide reactie maakt een respondent een opmerking over het hoge abstractieniveau van het leergebied voor leerlingen. ‘Leerlingen hebben ►

concrete onderwerpen nodig om te behandelen en onder te verdelen per vak, zoals aardrijkskunde. Docenten kunnen gedetailleerder ingaan op een onderwerp en leerlingen worden sneller gemotiveerd als ze concrete onderwerpen kunnen behandelen. Uit eigen ervaring vind ik geschiedenis bijvoorbeeld helemaal niet interessant als vakdocent aardrijkskunde. Lessen worden minder enthousiast gegeven waardoor leerlingen gedemotiveerd kunnen raken.'

'IS DE VAKINHOUDELIJKE BASIS VAN MENS EN MAATSCHAPPIJ WEL VOLDOENDE VOOR DE LEERLINGEN OM UITEINDELIJK EXAMEN TE DOEN IN EEN AFZONDERLIJK GEGEVEN MAATSCHAPPIJVAK?'

Op de vraag of de aansluiting van een onderbouw met een leergebied mens en maatschappij op een bovenbouw met afzonderlijke maatschappijvakken goed is, reageert 40% van de docenten met 'neutraal'. De overige positieve en negatieve reacties houden elkaar min of meer in evenwicht. Niet overall worden afspraken gemaakt over doorlopen van de leerlijnen van de onderbouw naar de bovenbouw. Redenen voor gebrek aan overleg zijn divers en lopen uiteen van 'geen vakgroep' tot 'gescheiden onderbouw- en bovenbouwlocaties'.

De door docenten ervaren achteruitgang van leerlingen komt in alle windstreken van het land voor. Er is sprake van een trend dat leerlingen – al dan niet onder invloed van de ouders – bij voorkeur geen vmbo maar liever havo gaan doen. Verhoudingsgewijs volgen daardoor meer kinderen met een lager niveau onderwijs op het vmbo. De vorm en organisatie van het leergebied, de gebruikte lesmethoden, ervaring en opleiding van docenten zijn dus zeker niet de enige factoren die meegenomen moeten worden in het zoeken naar een verklaring voor de vermeende achteruitgang van de leerlingen.

VOORUITZICHTEN

De grafiek bij vraag 22 laat zien dat docenten vinden dat het vak mens en maatschappij niet moet worden ingevoerd in de bovenbouw. Over de vraag of het vak mens en maatschappij om vakspecifieke redenen moet worden afgeschaft zijn de meningen verdeeld, een kleine meerderheid reageert met 'ja'. Van de voorstanders voor afschaffing, hoofdzakelijk docenten op de niveaus vmbo-tl en hoger, hebben 35 docenten een toelichting gegeven. Uit de reacties spreekt vooral bezorgdheid waar het de ontwikkeling van leerlingen betreft. Hoe leerlingen verantwoord te adviseren richting de bovenbouw voor vakken die zij nooit hebben gehad? Is de vakinhoudelijke basis van mens en maatschappij wel voldoende voor de leerlingen om uiteindelijk examen te doen in een afzonderlijk gegeven maatschappijvak?

ZORGEN

Hoewel de respons op de enquête minder hoog is dan gehoopt en niet alle docenten alle vragen hebben beantwoord, schetsen de data waarschijnlijk toch een aardig beeld van de huidige stand van zaken in het leergebied mens en maatschappij. De algemene indruk bestaat dat formeel eigenlijk van alles mogelijk en toegestaan is, maar vooral dat er toch iets niet helemaal deugt...

De verzamelde data laten onder meer zien dat er niet zoiets bestaat als één leergebied mens en maatschappij. Qua samenstelling van maatschappijvakken komen diverse varianten voor, ingeroosterde lestijden en lesuren lopen uiteen en docenten met verschillende bevoegdheden staan voor de klas. Redenen voor invoering van het leergebied zijn bovendien sterk schoolgebonden.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat docenten zich zorgen maken: zorgen over het vak en zorgen over de ontwikkeling van de leerlingen. Over de lesmethoden is men eigenlijk niet tevreden en van integratie in het leergebied wordt gezegd dat de vakken allemaal 'de dupe' zijn geworden, en dat van samenhang weinig of niets terecht komt. Bovendien doceren docenten het liefst het vak waarin zij zijn opgeleid.

Van de leerlingen valt niet te verwachten dat zij mens en maatschappij ineens veel leuker en nuttiger vinden dan aardrijkskunde of geschiedenis. Het is gewoon een schoolvak, net als andere.

Met de introductie van het leergebied mens en maatschappij is beoogd gefragmenteerd onderwijs te repareren. Het lijkt er sterk op dat deze reparatie slecht is uitgevoerd. Wie is hier nu eigenlijk de dupe: het vak of de leerling? En niet onbelangrijk: wie betaalt uiteindelijk de rekening van deze slecht uitgevoerde reparatie? ■